

היגיון שישי על מציאות הדברים החומריים ועל ההבחנה הממשית שבין נפש האדם וגופו

עתה לא נשאר לי אלא לחקור בשאלה האם יש דברים חומריים. ואמנם, כבר יודע אני לפחות שדברים כאלה יכולים להיות אם רואים אותם כמושא להוכחות של הגאומטריה, הואיל ובאופן זה אני משיג אותם בבירור רב ובהבחנה רבה. שהרי אין כל ספק שיש לו לאל הכוח ליצור את כל הדברים שאני מסוגל להשיגם בהבחנה; ומעולם לא חשבתי שאי־אפשר לו לעשות איזה דבר, אלא אם כן נתקלתי בסתירה כשהשתדלתי להשיג את הדבר ההוא כראוי. ומלבד זאת, הכוח המדמה שיש בי ושהניסיון מראה לי שאני משתמש בו בבואי להתבונן בדברים החומריים, עשוי להוכיח לי את מציאותם. כי בשעה שמתבונן אני בתשומת־לב במהות הדמיון, מוצא אני שאינו אלא התכוונות ידועה של כוח־ההכרה, כלפי הגוף המוצג לפניו פנים אל פנים, ושעל־כן הוא נמצא.

וכדי להעניק לדברים הללו יתר בהירות, הריני שם לב קודם־כול להבדל שבין הדמיון לבין ההשתכלות הטהורה או ההשגה. כשאני מדמה, למשל, איזה משולש, אין אני משיג אותו אך ורק כתבנית המורכבת משלושה קווים והנכללת בהם. אלא רואה אני את שלושת הקווים הללו גם כמוצגים על־ידי ההתאמצות וההתכוונות הפנימית של רוחי; וזהו מה שקורא אני על־פי השימוש הנאות בשם פעולת־הדמיון. אולם אם ברצוני לחשוב על מאולף, הנה אמנם משיג אני היטב שזוהי תבנית המורכבת מאלף צלעות, באותה הקלות שאני משיג שהמשולש הוא תבנית המורכבת

משלוש צלעות בלבד; אולם אין אני יכול לדמות את אלף צלעותיו של המאולף כמו שאני מדמה את שלוש צלעותיו של המשולש, ולא להסתכל בהן, אם אפשר לומר, בעיני רוחי כאילו הן עומדות לפני. ואף-על-פי שבשעה שאני משיג מאולף הריני מצייר לעצמי במטושטש איזו תבנית, שכן מנהגי הוא להשתמש בדמיוני כל אימת שאני חושב על דברים גופנים, אף-על-פי-כן גלוי מאוד שתבנית זו אינה מאולף כלל, הואיל ואינה שונה כלל מן התבנית שהייתי מצייר לעצמי אילו חשבתי על מרובב או על איזו תבנית אחרת בעלת צלעות רבות, ואינה מסייעת בשום פנים לגלות את התכונות הקובעות את ההבדל שבין המאולף לבין שאר המצולעים.

אמנם, בשעה שמתבונן אני במחומש, יכול אני להשיג את תבניתו, כמו גם את תבנית המאולף, בלא עזרת הדמיון. אולם יכול אני לדמות אותה גם כן על-ידי שאכוון את תשומת-לבי לכל אחת מחמש צלעותיו, וביחד עם זאת לשטח או למקום שהן מכילות. וכך מכיר אני בבירור שפעולת-הדמיון דורשת ממני התאמצות מיוחדת של הרוח, התאמצות שאיני נעזר בה כלל כדי להשיג השגה שכלית; והתאמצות מיוחדת זו של הרוח מראה בעליל את ההבדל שבין הדמיון לבין ההשתכלות או ההשגה השכלית הטהורה.

מלבד זאת מציין אני שסגולה זו שיש בי לדמות דמויות, באשר היא שונה מיכולת ההשגה השכלית, אינה בשום פנים חלק הכרחי של טבעי או מהותי, כלומר מהות רוחי. כי אף אם לא הייתה בי כלל, אין ספק שהייתי נשאר תמיד כמו שהנני עתה; ונדמה שאפשר להסיק מכאן שהיא תלויה בדבר-מה השונה מרוחי. ואני מבין בנקל שאם נמצא איזה גוף שרוחי מחוברת אליו ומאוחדת בו באופן שתוכל לכוון את עצמה ולהתבונן בו בכל שעה שתרצה, מן האפשר שבדרך זו מדמה היא את הדברים הגופנים. ואם כן, אופן מחשבה זה שונה מן ההשתכלות הטהורה רק בזה, שבשעה שהרוח משגת הריהי פונה באופן-מה כלפי עצמה ומתבוננת באחת מן האידאות שיש בה, אך בשעה שהיא מדמה, פונה היא כלפי הגוף ומתבוננת שם באיזה דבר התואם לאידאה שהיא יצרה בעצמה או קיבלה אותה על-ידי החושים. אני מבין בנקל, אומר אני, שהדמיון יכול להתהוות בדרך זו, אם אמת היא שיש גופים ומכיוון שאיני יכול למצוא

שום דרך אחרת לבאר כיצד הוא מתהווה, אני משער באומדנות שיש גופים, אבל רק באומדנות. ואף-על-פי שאני חוקר בשקידה בכל דבר, אין אני מוצא שיש ביכולתי להוציא מן האידאה המובחנת הזאת של הטבע הגופני שיש בדמיוני, ראייה כלשהי שתוכיח בהכרח את מציאותו של איזה גוף.

והנה, מלבד הטבע הגופני הזה שהוא מושא הגאומטריה, התרגלתי לדמות הרבה דברים אחרים, והם הצבעים, הצלילים, הטעמים, הכאב ודברים אחרים כיוצא בהם, אף אם באופן פחות מובחן. והואיל ואני מיטיב הרבה יותר לתפוס את הדברים הללו על-ידי החושים שבאמצעותם ובאמצעות הזיכרון נכנסו כנראה לדמיוני, סבורני שכדי לחקור בהם באופן נוח יותר אעשה דבר בעתו, אם אחקור ביחד עם זאת במהות ההרגשה, ואשתדל לראות אם מתוך המושגים שאני מקבל ברוחי על-ידי אופן המחשבה שאני קורא לו הרגשה, אפשר לי להוציא איזו ראייה וראית למציאות הדברים הגופנים.

וראשית כול אעלה על זיכרוני מה הם הדברים שקודם לכן חשבתי אותם לאמתיים על-סמך מה שקיבלתי אותם על-ידי החושים, ומה הם היסודות שעליהם הושתתה אמונתי. לאחר מכן אחקור בטעמים שהכריחוני מאז להטיל בהם ספק. ולבסוף, אתבונן מה צריך אני לחשוב עליהם כעת. ובכך הרגשתי קודם-כול שיש לי ראש, ידיים, רגליים וכל שאר האיברים שמהם מורכב גוף זה, שהיה נחשב בעיני כחלק מעצמותי או אפשר גם כעצמותי כולה. מלבד זאת, הרגשתי שגוף זה מושם בין הרבה גופים אחרים שהוא מסוגל לקבל מהם נוחיות ואי-נוחיות שונות, ותפסתי את הנוחיות הללו על-ידי הרגשה מסוימת של הנאה או של עונג ואת אי-הנוחיות על-ידי הרגשה של כאב. ומלבד ההנאה הזאת והכאב הזה הרגשתי בקרבי גם את הרעב, הצמא ותשוקות דומות אחרות, וכן גם נטיות גופניות מסוימות אל השמחה, העצבות, הכעס, והיפעלויות דומות אחרות. ומבחוץ, מלבד ההתפשטות, התבניות ותנועות הגופים, תפסתי בגופים את הקשיות, החום וכל שאר האיכויות הנתפסות על-ידי חוש המישוש. ועוד תפסתי בהם את האור, הצבעים, הריחות, הטעמים והצלילים, שריבוי חליפותיהם נתן לי את האפשרות להבחין את השמים, הארץ, הים ובדרך-כלל את כל שאר הגופים, כל אחד בפני עצמו.

ואין ספק שבשעה שהתבוננתי באידאות של כל האיכויות הללו שהיו מתייצבות לפני מחשבתי ושרק אותן הרגשתי כראוי ובאורח בלתי-אמצעי, היה לי יסוד לחשוב שהרגשתי דברים שהם שונים ממחשבתי לגמרי, כלומר גופים שמהם היו האידאות האלה נובעות. כי ניסיוני הראה לי שהן מתייצבות לפניו בלא שתהא דרושה לכך הסכמתי, באופן שלא יכולתי להרגיש שום דבר, כל כמה שהייתי רוצה בכך, אם לא היה מוצג לפני הכלים של אחד מחושי, ובשום אופן לא היה ביכולתי שלא להרגיש בו בשעה שהיה מוצג לפניו.

ומשום שהאידאות שקיבלתי על-ידי החושים היו חיות הרבה יותר, בולטות יותר, ואף מובחנות על-פי דרכן יותר מכל אלה שיכולתי לבדותן מעצמי כשהגיתי את הגיונותי, או שמצאתין טבועות בזיכרוני, על-כן נדמה היה שאי-אפשר להן לבוא מרוחי, ושעל-כן מן ההכרח שנגרמו בי על-ידי אילו דברים אחרים, ומכיוון שלא הייתה לי מן הדברים הללו כל ידיעה, מלבד הידיעה שנתנו לי אותן האידאות עצמן, לא יכול לעלות על הדעת דבר זולת זה, שהדברים הללו דומים לאידאות שאותן הם מסבכים.

ומשום שזכרתי גם כן שלפנים השתמשתי יותר בחושים מאשר בשכל, ומשום שהכרתי שהאידאות שאני יוצר בעצמי אינן בולטות כל-כך כמו אלה שאני מקבל על-ידי החושים, ואף מורכבות הן על-פי רוב מחלקיהם של אלה האחרונים, שידלתי את עצמי בנקל שאין ברוחי שום אידאה שלא עברה תחילה דרך חושי.

וכן היה לי איזה יסוד לחשוב שגוף זה (שעל-פי איזו זכות מיוחדת קראתי לו בשם גופי) שייך לי ביתר התאמה וביתר הידוק מכל גוף אחר, כי אמנם אי-אפשר היה לי מעולם להיות נפרד ממנו כמשאר הגופים. בו ובשבילו הרגשתי את כל תשוקותי ואת כל היפעלותי. ולבסוף הרגשתי את הרגשות ההנאה והכאב בחלקיו שלו, ולא בחלקיהם של גופים אחרים הנבדלים ממנו.

אולם כשחקרתי משום מה באה העצבות ברוח בשל איזו הרגשה של כאב, ושמחה בשל איזו הרגשה של הנאה, או משום מה מתעוררת בנו התשוקה לאכול בשל איזו התרגשות של קיבה הקרויה בפי רעב, והתשוקה לשתות בשל יובש הגרון, וכן הלאה, – כשחקרתי בכל זה, לא יכולתי למצוא שום טעם לדבר חוץ ממה שהטבע מורה אותי באופן זה. כי בוודאי

אין שום קרבה ושום זיקה (שלפחות אוכל להכינה) בין התרגשות זו של הקיבה לבין החפץ לאכול, כמו שאין זיקה בין הרגשת הדבר הגורם את הכאב לבין המחשבות העצובות שמעוררת הרגשה זו. ובאותו אופן עצמו נדמה היה לי שלמדתי מן הטבע את כל שאר הדברים שחשבתי בנוגע למושאי חושי; כי ראיתי שהמשפטים שמדרכי לחרוץ אותם על המושאים הללו, היו נוצרים בקרבי קודם שהיה סיפק בידי לשקול ולהתבונן בטעמים שבכוחם היה להכריחני לעשות זאת. אולם לאחר מכן הרסו ניסיונות רבים לאט לאט את כל האמון שנתתי בחושים. כי פעמים רבות שמתי לב לדבר שהמגדלים שהיו נראים לי מרחוק כעגולים, היו נראים לי מקרוב כרבועים, ושענקי האבן הבנויים במרומי המגדלים הללו היו נראים לי כפסלים קטנים כשהסתכלתי בהם מלמטה. וכן גם בהזדמנויות אחרות לאין מספר מצאתי טעויות במשפטים שיסודם בחושים החיצוניים. ולא בחושים החיצוניים בלבד, אלא אף בפנימיים. שכן, כלום יש לך דבר שהוא קרוב יותר ללבו של אדם או שהוא פנימי יותר מן הכאב? אף-על-פי-כן שמעתי לפנים מפי כמה אנשים שנכרתה ידם או רגלם, שלפעמים נדמה להם עדיין שמרגישים הם כאב באיבר שנכרתה ודבר זה נתן לי יסוד לחשוב שגם אני לא הייתי יכול להיות בטוח שאני חולה באחד מאיברי, אף אם הייתי מרגיש בו כאב.

ועל טעמי הספק הללו הוספתי זה לא כבר שני טעמים אחרים כלליים מאוד. האחד הוא שמעולם לא היה נדמה לי בשעות הערות שאני מרגיש באיזה דבר שלא יכולתי לדמות לפעמים שאני מרגיש בו גם בשעת השינה. ומאחר שלא האמנתי שהדברים שנדמה לי שאני מרגיש בהם בשעת השינה, נובעים מאילו גורמים שמחוץ לי, לא ראיתי על שום מה צריך שיהא לי אמון זה בנוגע לדברים שנדמה לי שאני מרגיש בהם בשעות הערות. והשני הוא שמכיוון שעדיין לא הכרתי את מקור הווייתי, או, נכון יותר, מכיוון שבדיתי מלבי ואמרתי שאין אני מכיר אותו, לא ראיתי שום דבר המונע אותי מלהיות עשוי בידי הטבע באופן שאהיה טועה אפילו בדברים הנראים לי כאמתיים ביותר.

ובמה שנוגע לטעמים שהוכיחו לי קודם לכן את אמתותם של הדברים המוחשים, לא הצטרכתי לטרוח הרבה כדי להשיב עליהם. כי מאחר שנדמה היה לי שהטבע מוליך אותי כלפי דברים רבים שהשכל מרחיקני

מהם, סברתי שאיני צריך להתייחס באמון רב להוראותיו של טבע זה. ואף-על-פי שהאידאות שאני מקבל על-ידי החושים אינן תלויות ברצוני, לא סברתי שיש להחליט על-סמך זה שהן נובעות מדברים השונים ממני, שהרי אפשר שיש בי איזו ספיקה (אף אם הייתה עד עתה בלתי-ידועה לי) המשמשת להן כסיבה והיוצרת אותן.

אולם, כשמתחיל אני עתה להכיר את עצמי באופן טוב יותר ולגלות בבהירות יתרה את מקור הווייתי, אמנם אין אני סובר שצריך אני לקבל בפזיזות את כל הדברים שנדמה שהחושים מורים אותנו, אך אין אני סובר גם כן שצריך אני להטיל ספק בכלם בדרך-כלל.

וראשית, מאחר שאני יודע שכל הדברים שמשיג אני השגה ברורה ומובחנת, אפשר להם להיווצר על-ידי האל כמו שאני משיג אותם, די לי שאוכל להשיג השגה ברורה ומובחנת דבר אחד בלא איזה דבר אחר, כדי שאהיה בטוח שהאחד מובחן או נבדל מן השני. שכן אפשר להם להיקבע לחוד, לפחות על-ידי כל-יכולתו של האל; וכדי שאהיה מוכרח לחשוב אותם לנבדלים, אחת היא על-ידי איזו יכולת תעשה הפרדה זו. ולפיכך, מתוך זה בלבד שאני יודע ידיעה ודאית שאני נמצא, ועם זאת איני רואה כלל שטבעי או מהותי כולל בהכרח משהו זולת מה שהנני דבר חושב, מוציא אני בנקל מסקנה זו, שמהותי כל עיקרה הוא רק מה שהנני דבר חושב, או עצם שכל מהותו או טבעו אינו אלא לחשוב. ואף-על-פי שיש לי, אפשר (או נכון יותר, בוודאי, כמו שאומר עוד מעט) גוף שאני מחובר אליו חיבור מהודק מאוד, אף-על-פי-כן, מאחר שמצד אחד יש לי אידאה ברורה ומובחנת מעצמי מבחינת היותי אך ורק דבר חושב ובלתי-מתפשט, ומן הצד השני יש לי אידאה מובחנת של הגוף מבחינת היותו אך ורק דבר מתפשט ובלתי-חושב לחלוטין, אין ספק שהאני הזה, כלומר, נפשי שעל-ידיה הנני מה שהנני, מובחנת מגופי בהחלט ובאמת, ואפשר לה להיות או להימצא בלעדיו.

יתר-על-כן, אני מוצא בי כוחות של מחשבה מיוחדים במינם ומובחנים ממני, והם כוח-הדמיון וכוח-ההרגשה, שאמנם יכול אני להשיג בלעדיהם את עצמי כולי השגה ברורה ומובחנת, אך לא להשיג אותם בלעדי עצמי, כלומר בלא עצם בעל-שכל שהם קשורים בו. כי במושג (notion) שיש לנו מן הכוחות הללו, או (אם אשתמש במונחי האסכולה) במושג

הצורני (concept formel) שלהם, כוללים הם איזו מין השתכלות; ומכאן אני מסיק שהם מובחנים ממני, כמו שהתכניות, התנועות, ושאר האופנים או המקרים של הגופים, מובחנים מן הגופים הנושאים אותם.

וכן מכיר אני בי אילו כוחות אחרים, כגון הכוח להעתיק את עצמי ממקום למקום, לשנות את מצבי גופי באופנים רבים, וכיוצא באלו, שאי-אפשר להשיגם, כמו את הקודמים, בלא איזה עצם שבו קשורים הם ושבלעדיו אינם יכולים על-כן להימצא. אולם ברור מאוד שהכוחות הללו, אם אמת היא שהם נמצאים, צריכים להיות קשורים באיזה עצם גופני או מתפשט, ולא בעצם בעל-שכל, הואיל והמושג הברור והמובחן שיש לנו מהם, אמנם כולל הוא איזה מין התפשטות, אך אין בו כלום מן השכל. ועוד נמצא בי איזה כוח סביל להרגיש, זאת אומרת, לקבל ולהכיר את המושגים של הדברים המוחשים. אבל לא היה מועיל לי לכלום ולא הייתי יכול להשתמש בו בשום פנים, אילו לא היה בי או בזולתי כוח אחר פעיל המוכשר לברוא וליצור את האידאות האלה. והנה, כוח פעיל זה אינו יכול להיות בי מבחינת היותי דבר חושב בלבד, הואיל ואין מחשבתי תנאי מוקדם לו והואיל והאידאות האלה מוצגות לפני לעתים קרובות בלא כל השתתפות מצדי, או אף שלא בטובתי. מן ההכרח אפוא שכוח זה יהא באיזה עצם השונה ממני, שכל הממשות הנמצאת באופן אובייקטיבי באידאות שנוצרו על-ידיו תהא כלולה בו באופן צורני או מופלג (כמו שהעירוני על זאת למעלה). ועצם זה הוא או גוף, כלומר טבע גופני שבו נכלל באופן צורני ובפועל כל מה שיש באידאות באופן אובייקטיבי ובדרך של הצגה, או, אפשר, האל עצמו או איזה יצור אחר אציל מן הגוף, שכל זה נכלל בו באופן מופלג.

והנה, הואיל והאל אינו רמאי בשום פנים, ברור מאוד שאינו שולח לי את האידאות האלה במישרים על-ידי עצמו, ואף לא באמצעותו של איזה יצור שבו אין ממשותן כלולה באופן צורני, אלא רק באופן מופלג. כי מכיוון שלא ניתן לי שום כוח להכיר שכך הדבר, אלא ניתנה לי, להפך, נטייה חזקה מאוד לחשוב שהם נשלחים אלי או שהם נובעים מדברים גופנים, איני רואה כיצד אפשר היה להסיר ממנו את אשמת הרמאות, אילו היו האידאות האלה נובעות או נוצרות באמת לא על-ידי דברים

גופנים, אלא על-ידי סיבות אחרות. לפיכך צריך להודות שיש במציאות דברים גופנים.

אף-על-פי-כן אפשר שאינם באופן גמור כמו שאנו תופסים אותם על-ידי החושים, כי תפיסת חושים זו הריהי במקרים רבים מעורפלת ומבולבלת מאוד. אך על כל פנים צריך להודות שכל מה שאני משיג בהם השגה ברורה ומובחנת, זאת אומרת, בדרך-כלל, כל מה שנתון עניין לגאומטריה העיונית, נמצא בהם באמת. אולם במה שנוגע לשאר הדברים שהם או פרטיים בלבד, כמו, למשל, שהשמש היא בעלת גודל מסוים ותבנית מסוימת וכו', או נתפסים על-ידינו במידה מועטת יותר של בירור והבחנה, כמו האור, הקול, הכאב, וכיוצא באלו, הנה ברי וודאי שאף-על-פי שהם מסופקים מאוד ובלתי-ודאיים, אף-על-פי-כן, מתוך זה בלבד שהאל אינו רמאי בשום פנים כן לא יכול היה להרשות שתהא בדעותי שקרות כלשהי בלא שהיה נותן לי גם כן איזה כוח המוכשר לתקנה, יכול אני, כפי שנדמה לי, להסיק בבטחה שיש בידי היכולת להכיר אותם בוודאות.

וראשית, אין כל ספק שכל מה שהטבע מורה אותי כולל איזו אמת. כי כאשר לטבע בדרך-כלל, אין פירושו בשבילי כרגע אלא האל עצמו, או, נכון יותר, הסדר והמשטר שקבע האל בדברים הברואים. וכאשר לטבעי שלי בפרט, אין פירושו בשבילי אלא החיבור או הצירוף של כל הדברים שנתן לי האל.

והנה, אין לך דבר שטבע זה מורה אותי באופן מפורש יותר או בולט יותר מאשר זה, שיש לי גוף שהוא נמצא במצב רע בשעה שאני מרגיש כאב, שיש לו צורך לאכול ולשתות בשעה שיש לי הרגשת הרעב והצמא, וכו', ולפיכך איני צריך להטיל כל ספק שיש בכל אלה איזו אמת. וכן מורה אותי הטבע על-ידי ההרגשות הללו של כאב, רעב, צמא וכו' שאין אני שוכן בגופי אך ורק כספן בספינתו, אלא שמלבד זאת מלוכד אני בו באופן מהודק כל-כך, ומעורב וממוזג בו במידה כזו, עד שמהווה אני יחד עמו כאילו כלל אחד. שאלמלא כך, הרי אני, שאיני אלא דבר חושב, לא הייתי מרגיש כאב בשעה שגופי פצוע, אלא הייתי תופס פצע זה על-ידי השכל בלבד, כמו שהספן תופס על-ידי חוש הראות, שבספינתו נשבר דבר-מה. וכשגופי יש לו צורך לשתות או לאכול, הייתי

יודע דבר זה ידיעה פשוטה, בלא שהייתי מקבל אזהרה על-ידי הרגשות מבולבלות של רעב ושל צמא. כי לאמתו של דבר, כל ההרגשות הללו של רעב, צמא, כאב וכו' אינן אלא אופני מחשבה מבולבלים שמוצאם ותלותם מחיבורה, וכאילו ממזיגתה, של הרוח עם הגוף. מלבד זאת, מורה אותי הטבע שמסביב לגופי נמצאים הרבה גופים אחרים, שאל קצתם צריך אני להתקרב ומן קצתם צריך אני להתרחק. ובוודאי, מתוך שמרגיש אני מינים שונים של צבעים, ריחות, טעמים, צלילים, חום, קשיות וכו', מסיק אני בכטחה שיש בגופים, שמהם נובעות כל תפיסות-החושים השונות הללו, אילו הבדלים המקבילים להן, אף אם אפשר שהבדלים הללו אינם דומים להן למעשה כלל. ומתוך שמבין תפיסות-החושים השונות הללו קצתן נעימות לי וקצתן בלתי-נעימות, אפשר לי גם כן להוציא מסקנה ודאית לגמרי, שיכול גופי (או נכון יותר, אני כולי מבחינת היותי מורכב מגוף ונפש) לקבל נוחיות ואי-נוחיות שונות מגופים אחרים הסובבים אותו.

אולם יש הרבה דברים אחרים שנדמה שהטבע למדני אותם, ושלאמתו של דבר לא קיבלתי אותם ממנו, אלא הם התגנבו לרוחי על-ידי מין הרגל שיש לי לדון על דברים בלא ישוב-הדעת; ועל-כן יוכל לקרות בנקל שיש בהם איזו שקרות. כך היא, למשל, הדעה שיש לי, שכל חלל שאין בו שום דבר מתנועע ועושה רושם על חושי, ריק הוא; שבגוף חם יש משהו דומה למושג החום שיש בי, שבגוף לבן או שחור יש אותו הלובן או השחור שאני מרגיש; שבגוף מר או מתוק יש אותו הטעם או אותו המתק, וכן בנוגע לשאר הגופים; שהכוכבים, המגדלים וכל שאר הגופים הרחוקים מאתנו, הם בעלי התבנית והגודל שנראים לעינינו מרחוק; וכן הלאה.

אך כדי שלא יהא בכל אלה שום דבר שאיני משיג אותו בהבחנה, צריך אני להגדיר בדיוק למה מתכוון אני בעצם באמרי שהטבע מורה אותי איזה דבר. כי אני נותן כאן לטבע הוראה מצומצמת מזו שאני נותן לו כשאני קורא לו צירוף או חיבור של כל הדברים שנתן לי האל. כי צירוף או חיבור זה כולל דברים רבים השייכים לרוח בלבד, דברים שאיני מתכוון להם כלל בשעה שמדבר אני כאן על הטבע: כמו, למשל, הידיעה שיש לי מאמת זו, שמה שנעשה פעם לא יוכל עוד שלא להיות עשוי, ומספר

אין-סופי של ידיעות דומות אחרות שאני יודע על-ידי האור הטבעי בלא עזרת הגוף. וכן כולל הוא הרבה דברים אחרים השייכים לגוף בלבד, ושארם הם אינם נכללים כאן כלל בשם טבע: כמו תכונתו להיות כבד, והרבה תכונות דומות אחרות, שגם עליהן איני מדבר, אלא אך ורק על הדברים שנתן לי האל מבחינת היותי מורכב מן הרוח והגוף. והנה, אמנם מורה אותי טבע זה להתרחק מן הדברים המעוררים בי את הרגשת הכאב ולבקש את קרבתם של אלה הגורמים לי איזו הרגשה של הנאה. אך אין אני רואה כלל שנוסף על כך יורה אותי שמתוך תפיסות-החושים השונות הללו צריכים אנו להסיק פעם איזו מסקנה בנוגע לדברים שהם מחוץ לנו, בלא שתבחן אותם הרוח בשקידה ובישוב-הדעת. כי נדמה לי שעל הרוח בלבד, ולא על הרכב הרוח והגוף, מוטל התפקיד להכיר את אמתותם של הדברים הללו.

וכך, אף-על-פי שכוכב מן הכוכבים אינו עושה על עיני רושם חזק יותר משלהבתו של נר קטן, עם כל זה אין בי שום ספיקה ממשית או טבעית שתניעני לחשוב שאינו גדול משלהבת זו, אלא אמרתי כך משנות חיי הראשונות בלא כל יסוד הגיוני. ואף-על-פי שבשעה שאני מתקרב אל האש מרגיש אני חום, וכשאני מתקרב אליה קצת יותר מדי מרגיש אני כאב, אף-על-פי-כן אין שום ראייה שתוכל לשדלני שיש באש משהו הדומה לחום זה, כמו שאין שום ראייה שתוכל לשדלני שיש בה משהו הדומה לכאב זה. יש לי רק יסוד לחשוב שיש בה באש זו איזה דבר, יהא מה שיהא, המעורר בי את ההרגשות הללו של חום או של כאב.

וכמו כן, אף-על-פי שיש חללים שאיני מוצא בהם שום דבר המגרה והמניע את חושי, אין לי להסיק מכאן שהחללים הללו אינם מכילים בתוכם שום גוף. אבל רואה אני שהן בדבר זה והן בהרבה דברים דומים אחרים התרגלתי להפוך את סדר הטבע ולהכניס בו ערבוביה. כי ההרגשות או תפיסות-החושים הללו לא הושתו בי אלא כדי לרמוז לרוחי מה הם הדברים המועילים או המזיקים להרכב שהיא חלק ממנו, ולצורך זה ברורות הן ומובחנות למדי; אלא שאני משתמש בהן כאילו היו כללים ודאיים מאוד, וכאילו אפשר היה לי להכיר על-פי הכללים הללו במישרים את מהותם ואת טבעם של הגופים הנמצאים מחוץ לי, אף-על-פי שההרגשות אין בכוחן ללמדני על אודותיו אלא דברים מעורפלים וסתומים מאוד.

ואולם, כבר חקרתי קודם לכן במידה מספקת כיצד יקרה הדבר, שעל אף הטוב האלוהי הנעלה מכול, יש שקרות במשפטים שאני חורץ בדרך זו. כאן רק מופיע עוד קושי בנוגע לדברים שהטבע מורה אותי שצריך אני לבקש את קרבתם או להתרחק מהם, וכן בנוגע להרגשות הפנימיות שהוא שם בקרבי. כי נדמה לי שלפעמים ראיתי בהן טעויות, ושעל-כן מרומה אני במישרים על-ידי טבעי. כך למשל, הטעם הנעים של איזה בשר ששישימו בו רעל, יוכל להניעני לבלוע את הרעל הזה, ובדרך זו לטעות. אף-על-פי-כן אמת היא שבמקרה זה ראוי הטבע לסליחה, כי אינו מניעני אלא לרצות בבשר שאני מוצא בו טעם נעים, אך בשום אופן לא לרצות ברעל שהוא בלתי-ידוע לו; ועל-כן אוכל להוציא מכאן רק מסקנה אחת, והיא שאין טבעי מכיר הכרה שלמה ומקפת את כל הדברים כולם. ובוודאי אין לתמוה על כך, כי מאחר שהאדם הוא בעל טבע סופי, גם הכרתו היא בהכרח בעלת שלמות מוגבלת.

אולם אנו טועים גם כן לעתים קרובות למדי אפילו בדברים שהטבע מוליך אותנו אליהם במישרים, כמו שיקרה לחולים המתאווים לשתות או לאכול דברים העלולים להזיק להם. אולי תאמרו כאן שטבעם המושחת הוא הגורם להם שיטעו. אבל הקושי שלפנינו עומד בעינו, כי האדם החולה הריהו מעשה ידי האל לא פחות מן האדם הבריא לגמרי, והדבר מתנגד אפוא למידת הטוב של האל גם אם זה וגם אם זה יהא בעל טבע מטעה ושוגה. השעון המורכב מגלגלים וממשקולות, אף אם עשוי הוא באופן גרוע ואף אם אינו מראה את השעות בדיוק, שומר על כל חוקי הטבע שמירה לא פחות מדויקת מאשר השעון הממלא בהחלט את דרישותיו של האומן. כך גם כשמתכונן אני בגוף האדם מבחינת היותו מכונה הבנויה והמורכבת מעצמות, עצבים, שרירים, ורידים, דם ועור, [מכיר אני] שאף אם לא הייתה בו שום רוח, לא היה פוסק מלהתנועע בכל אותם האופנים שהוא מתנועע בהם עתה, בשעה שאינו מתנועע על-פי צו הרצון, ועל-כן גם לא בעזרת הרוח, אלא אך ורק על-פי סידור כליו. אני מכיר בנקל שאילו היה, למשל, הגוף הזה חולה בהדרקון, היה סובל מיובש הגרון שדרכו לעורר ברוח את הרגשת הצמא, ומתעורר על-ידי יובש זה להניע את עצביו ואת שאר חלקיו באופן הדרוש לשתייה, ועם זאת היה מרבה את חוליו ומזיק לעצמו, באופן לא פחות טבעי משמניע אותו יובש גרון

דומה לזה לשתות לתועלתו בשעה שאינו חולה כלל. ואף-על-פי שבשעה שמתבונן אני בשימוש שהשעון נועד לו על-ידי האומן שעשהו, יכול אני לומר שהוא סר מדרכו הטבעית כשאינו מראה את השעות בדיוק; ובאותו אופן, אף-על-פי שבשעה שמתבונן אני במנגנון של גוף האדם מבחינת היותו עשוי בידי אלהים על-מנת שיהא בעל כל אותן התנועות שהן מצויות בו ברגיל, יש לי יסוד לחשוב שאינו נשמע לסדרי טבעו בשעה שהשתייה מזקת לקיומו כשגרונו יבש; אף-על-פי-כן מכיר אני שדרך זו של ביאור הטבע שונה מאוד מן הדרך האחרת. כי דרך זו אינה אלא כינוי מילולי גרידא, שהוא תלוי בהחלט במחשבתי, המשווה אדם חולה ושעון גרוע למושג שיש לי מאדם בריא ומשעון טוב, ושאינו מסמן כלום בדבר שעליו חל הוא; ואילו הדרך האחרת של ביאור הטבע פירושה בעיני משהו הנמצא בדברים באמת ושעל-כן יש בו משום אמת.

אולם, אף-על-פי שביחס לגוף החולה בהדרקון הרי זה כינוי חיצוני גרידא כשאומרים שטבעו מושחת מאחר שגרונו יבש וצמא בשעה שהגוף עצמו אין לו צורך לשתות, אף-על-פי-כן אין ספק שביחס להרכב כולו, כלומר ביחס לרוח או לנפש המחוברת אל הגוף הזה, אין זה כינוי גרידא, אלא טעות ממשית של הטבע, מאחר שגוף זה צמא בשעה שהשתייה מזקת לו מאוד; ואם כן צריך עוד לחקור כיצד מידת הטוב של האל אינה מונעת שטבע האדם, במובנו זה, יהא טועה ומרמה.

כדי להתחיל אפוא בחקירה זו, הריני מציין כאן קודם-כול שקיים הבדל רב בין הרוח לבין הגוף, מאחר שהגוף ניתן תמיד מטבעו להתחלק והרוח בלתי-מתחלקת היא לגמרי. כי באמת, כשמתבונן אני ברוחי, זאת אומרת, כי בעצמי מבחינת היותי אך ורק דבר חושב, איני יכול להבחין בה שום חלק שהוא, אלא אני משיג את עצמי כדבר אחד ויחיד. ואף-על-פי שנדמה שהרוח כולה מחוברת אל הגוף כולו, אף-על-פי-כן ברי וודאי שאם יפרידו מגופי רגל או זרוע או איזה חלק אחר, לא ישולל על-ידי כך מרוחי שום דבר. והכוחות השונים: כוח הרצון, כוח ההרגשה, כוח ההשגה וכו', אי-אפשר לומר עליהם על-פי הדיוק שהם חלקי הרוח. כי אותה הרוח עצמה מתמכרת כולה כיחידה אחת לפעולות הרצון, וכן מתמכרת היא כולה כיחידה אחת להרגשה, להשגה שכלית וכו'. אבל בדברים הגופנים או המתפשטים רואים אנו ממש את ההפך; כי אין בהם אף אחד שלא אפרק

אותו בנקל על-ידי מחשבותי לחוליות בודדות, שלא תחלקהו רוחי בקלות יתרה לחלקים רבים, ועל-כן אין בהם אף אחד שלא אדע שהוא דבר מתחלק. ועובדה זו דיה להורותני שרוחו או נפשו של האדם שונה מגופו לגמרי, אלמלא כבר ידעתי זאת ממקום אחר.

וכן מציין אני שהרוח אינה מקבלת את הרושם במישרים מכל חלקי הגוף, אלא אך ורק מן המוח, או אפשר גם מאחד מחלקיו הקטנים ביותר, כלומר מאותו חלק ששם פועלת הספיקה הקרויה החוש המשותף. וכל אימת שנמצאת ספיקה זו באותו המצב, הריהי גורמת לרוח אותה ההרגשה, אף אם שאר חלקי הגוף נתונים במצבים אחרים; על זאת יעידו ניסיונות לאין מספר, שאין מן הצורך להזכירם כאן.

מלבד זאת מציין אני שמטבע הגוף הוא ששום חלק מחלקיו אי-אפשר לו להיות מונע על-ידי איזה חלק אחר הרחוק ממנו במקצת, בלא שיוכל גם כן להיות מונע באותו אופן עצמו על-ידי כל אחד ואחד מן החלקים הנמצאים בין שני אלה, אף אם החלק ההוא הרחוק ממנו יותר לא יפעל כלל. כך למשל, אם נמשוך ונניע בחבל המתוח א'–ב'–ג'–ד' את חלקו האחרון ד' יתנועע החלק הראשון א' באותו אופן שהיינו יכולים להניעו, אילו היינו מושכים אחד מן החלקים האמצעיים ב' או ג' בעוד שד', שהוא החלק האחרון, היה נשאר בלא תנועה.

וכן מלמדת אותי הפיזיקה שכאשר מרגיש אני כאב ברגלי, נמסרת הרגשה זו על-ידי העצבים המסתעפים ברגל. עצבים אלו נמתחים כמיתרים מן הרגל ועד המוח, וכשמתנועעים הם ברגל מניעים הם באותה השעה אותו מקום שבמוח שמשם יוצאים הם ולשם מגיעים, ומעוררים בו תנועה מסוימת שקבע הטבע כדי שהרוח תרגיש את הכאב כאילו היה כאב זה ברגל. אבל מכיוון שהעצבים המתמתחים מן הרגל עד המוח עוברים דרך הכרע, השוק, הכליות, הגב והעורף, על-כן יוכל לקרות שאף אם קצות העצבים שברגל לא יתנועעו כלל, אלא אך ורק אחדים מחלקיהם העוברים דרך הכליות או דרך העורף, עם כל זה יעורר דבר זה במוח אותן התנועות שהיו יכולות להתעורר בו על-ידי פצע שנפצעה בו הרגל, ומתוך כך תרגיש הרוח בהכרח ברגל אותו הכאב עצמו שהייתה מרגשת, אילו הייתה הרגל פצועה. ומשפט דומה לזה צריך לחרוץ על כל שאר התפיסות של חושינו.

ולבסוף מציין אני שמכיוון שכל תנועה מן התנועות המתחוללות באותו חלק של המוח שהרוח מקבלת את הרושם שלו במישרים, גורמת רק הרגשה אחת, על-כן אי-אפשר לדרוש או לדמות דבר טוב יותר במקרים כאלה מאשר אם תנועה זו תעורר ברוח, מבין כל ההרגשות שהיא יכולה לעורר בה, את ההרגשה המתאימה והמועילה ביותר על-פירוב לקיומו של גוף האדם בשעה שהוא בריא לגמרי. והנה מורה אותנו הניסיון שכל ההרגשות שניתנו לנו על-ידי הטבע הריהן בעלות אותו אופי שדיברתי עליו זה עתה, ואם כן אין בהן שמץ דבר שלא יראה בעליל את כוחו ואת טובו של האל שיצר אותן.

וכך למשל, בשעה שהעצבים שברגל מתנועעים בחזקה ויתר על המידה הרגילה, עוברת תנועתם דרך מוח-השדרה שבגב עד המוח, ומעוררת ברוח רושם הגורם לה שתרגיש איזה דבר, הוא הכאב, כאילו היה ברגל. והרגשה זו מעירה ומניעה את הרוח לעשות כל מה שביכולתה כדי להרחיק את סיבת המצב הזה, שהיא מסוכנת מאוד לרגל ומזקת לה.

אמנם אפשר היה לו לאל לקבוע את טבע האדם באופן שתנועה זו עצמה שבמוח הייתה מעוררת ברוח הרגשה אחרת לגמרי, למשל, הרגשה של תנועה זו מבחינת היותה במוח, או מבחינת היותה ברגל, או גם מבחינת היותה באיזה מקום אחר שבין הרגל והמוח, או, לבסוף, איזו הרגשה אחרת, תהא מה שתהא. אבל שום דבר מכל אלה לא היה מועיל לקיום הגוף במידה שמועילה לו ההרגשה שהתנועה מעוררת אותה ברוח באמת.

וכן בשעה שיש לנו צורך לשתות, נוצר מתוך כך בגרון איזה מין יובש המניע את העצבים, ועל-ידי העצבים את חלקי המוח הפנימיים. ותנועה זו מעוררת ברוח את הרגשת הצמא, משום שבמקרה זה אין בשבילנו דבר מועיל מלדעת שיש לנו צורך לשתות, כדי לשמור על בריאותנו; והוא הדין בשאר.

ומכאן מתחייב בכררות מוחלטת שעל אף טובו העליון של האל, אי-אפשר לו לטבע האדם, מבחינת היותו מורכב מן הרוח ומן הגוף, שלא להיות לפעמים שוגה ומטעה.

שהרי, אם יש איזו סיבה המעוררת, לא ברגל אלא באחד מחלקי העצב הנמתח מן הרגל עד המוח, או אפילו במוח, אותה התנועה שמתחוללת

ברגיל בשעה שהרגל חולה, ירגיש האדם בכאב כאילו היה ברגל, והחוש יהא מרומה בדרך-הטבע. כי מכיוון שאיזו תנועה מסוימת שבמוח יכולה לעורר אך ורק איזו הרגשה מסוימת ברוח, ומכיוון שהרגשה זו מתעוררת לעתים קרובות הרבה יותר על-ידי סיבה הפוצעת את הרגל מאשר על-ידי איזו סיבה אחרת הנמצאת במקום אחר, הרי הגיוני יותר הוא שתנועה זו תמסור לרוח את הכאב שברגל, מאשר אם תמסור לו את הכאב שבאיזה חלק אחר. ואף-על-פי שיושב הגרון אינו בא תמיד משום שבריאות הגוף דורשת שתייה, כמו שיקרה ברגיל, אלא לפעמים בא הוא מתוך סיבה שהיא ההפך הגמור מזה, כמו שיקרה לחולים בהדרקון, אף-על-פי-כן טוב הדבר הרבה יותר שיהא מטעה במקרה זה מאשר אם היה מטעה בתמידות כשהגוף בריא; והוא הדין בשאר.

ואין ספק שמחשבה זו תסייעני במידה רבה לא רק להכיר בכל הטעויות שטבעי עשוי לטעות בהן, אלא אף להימנע מהן או לתקנן ביתר קלות. כי מכיוון שאני יודע שכל חושי מורים אותי את האמת לעתים קרובות יותר מאשר את השקר, בנוגע לדברים שיש להם יחס לנוחיות הגוף ולאי-נוחיותו; ומכיוון שיכול אני כמעט תמיד להשתמש באחדים מהם בבת אחת כדי לבחון דבר אחד; ומלבד זאת, מכיוון שיכול אני להשתמש בזיכרוני כדי לקשור ולחבר את כל ידיעותי בהווה אל ידיעותי בעבר, וכן גם בשכלי שכבר גילה את כל סיבותיהן של טעויותי, שוב אין לי לחשוש מכאן ולהבא שמא נמצא איזה שקר בדברים שחושי מציגים אותם לפני ברגילות יתרה. וצריך אני להשליך ממני את כל הספקות של הימים האחרונים כמוגזמים וכמגוחכים וביחוד את אי-הוודאות הגמורה בנוגע למצב השינה שלא יכולתי להבחין בינו לבין הערות. כי עתה מוצא אני ביניהם הבדל ניכר מאוד, והוא שזיכרונו אינו יכול לעולם לקשר ולחבר את חלומותינו זה אל זה או אל הרציפות הכללית של חיינו, כמו שרגיל הוא לחבר את הדברים הבאים לידינו כשאנו ערים. ובאמת, אילו היה לפתע פתאום מופיע מישהו לפני בשעה שאני ער, והיה גם נעלם פתאום כדרך הדמויות שאני רואה בשעת השינה, באופן שלא הייתי יכול לשים לב מנין בא ולאן הלך, היה נחשב בעיני לא בלי יסוד לרוח בעלמא או ליצור של הזיה שנוצר במוחי, הדומה לאלה הנוצרים בו בשעה שאני ישן, אך לא לבן-אדם אמתי. אבל כשתופס אני דברים שאני יודע ידיעה

מובחנת את המקום שמשם באו, ואת המקום ששם נמצאים הם, ואת הזמן שבו מופיעים הם לפני, וכשיכול אני לקשר את ההרגשה שיש לי מהם, בלא כל ניתוק הקשר, אל הרציפות הכללית של חיי, הריני בטוח לגמרי שאני תופסם מתוך ערות, ולא מתוך שינה. ובשום אופן אין לי להטיל ספק באמתות הדברים הללו, אם לאחר שאקרא לעזרה את כל חושי, את זיכרוני ואת שכלי כדי לבחון אותם, לא ילמדני אף אחד מהם שום דבר שיסתור מה שילמדוני יתרם. כי מתוך שהאל אינו רמאי יוצא בהכרח שאין אני מרומה בזה כל עיקר.

אך משום שהצורך לפעול בענייני החיים מכריח אותנו לעתים קרובות להחליט החלטה מכרעת קודם שהיה לנו פנאי לבחון אותם בשקידה כזו, יש להודות שחיי האדם צפויים לעתים קרובות מאוד לכישלון בענייני יום-יום; וכן יש להודות שטבענו חסר-אונים הוא וחלש.

תם